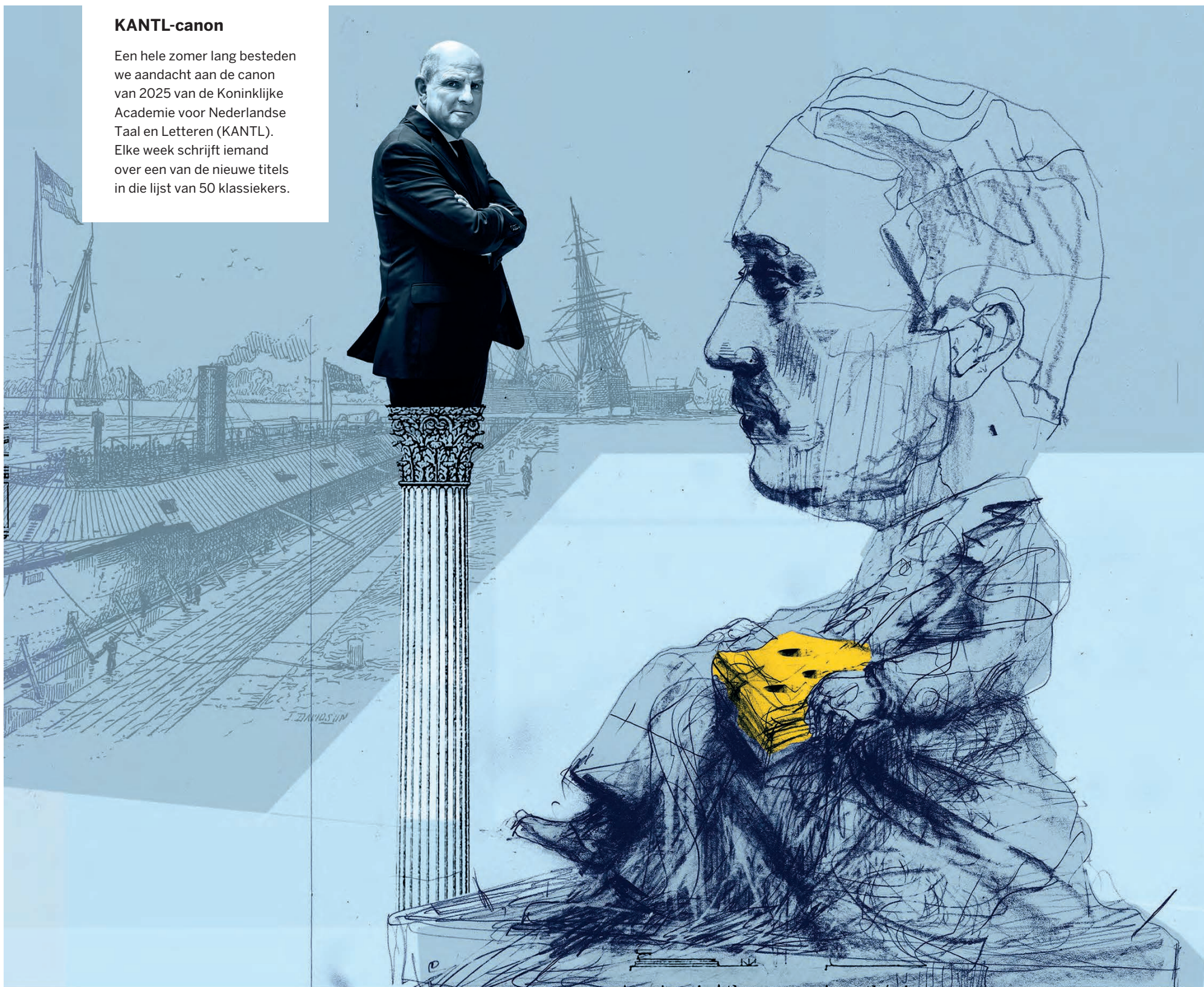

KANTL-canon

Een hele zomer lang besteden we aandacht aan de canon van 2025 van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal en Letteren (KANTL). Elke week schrijft iemand over een van de nieuwe titels in die lijst van 50 klassiekers.

© Johan Dockx

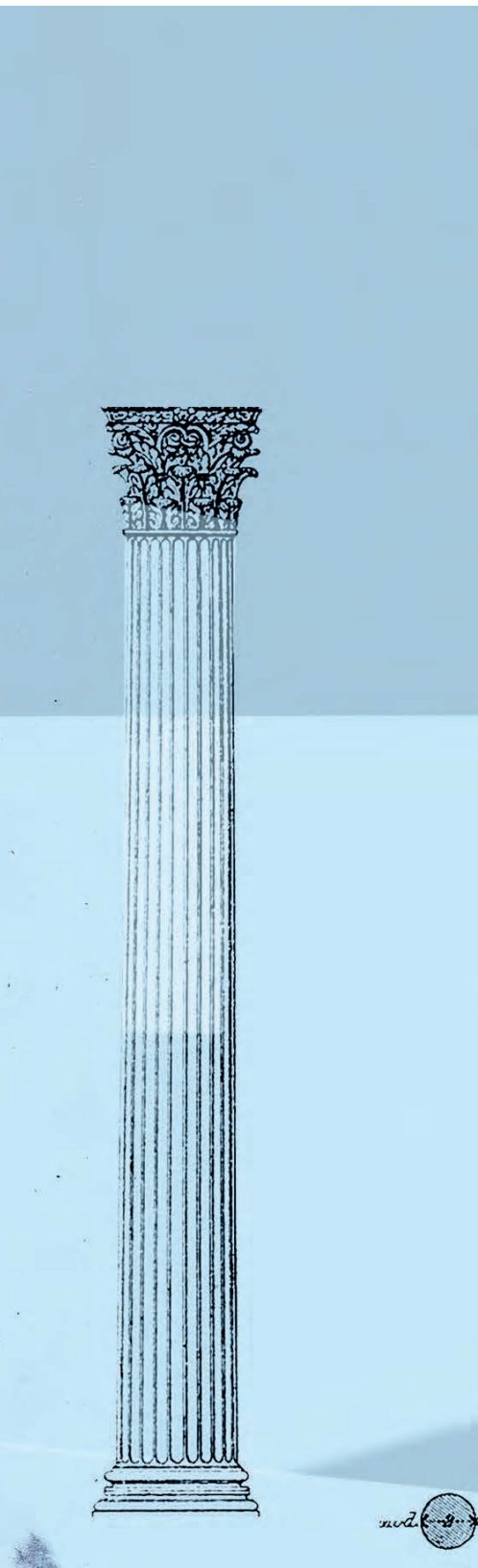
Waarom die loser met zijn midlifecrisis ons zo raakt

Kaas van Willem Elsschot is meer dan een stijloefening of een relaas over zijn walging voor publiciteit, schrijft oud-minister **Koen Geens**. “Het is de literaire wiedergutmachung met zijn moeder, maar ook met de zakenpartners die hij beenhard had gedumpt.”

Kaas is Willem Elsschots meest bekende en Vlaanderens meest vertaalde novelle. Ze bevat de monologue intérieur, weliswaar in briefvorm, van een havenklerk wiens moeder zopas op hoge leeftijd is overleden. Zoals wel meer zonen dan overkomt, wordt brave huisvader Frans Laarmans midscheeps getroffen door een midlifecrisis. De uitdaging om groothandelaar te worden in Hollandse kaas lijkt zijn kans op verandering. Het overkomt hem als een bliksemschicht die even snel weer uitdooft. Ongeschikt voor het zakenleven, en met een nog grotere hekel aan kaas dan toen hij aan zijn avontuur begon, keert Laarmans na enkele maanden terug naar zijn oude emploi.

Elsschot zet in deze psychologische schets het type ‘loser’ neer. Hoewel belezen moet Laarmans onderdoen voor zijn broer die arts is en in wiens welstellende vriendennetwerk hij verstrikt raakt. Ongewild maar meegaand wordt hij zo importeur van Nederlandse edammer, heel even zelfs voorzitter van het Belgisch beroepsverbond. Het onbetaald ziekteverlof dat zijn broer heeft voorgeschreven dient als lanceerplatform en terugvalbasis.

Het proza van Elsschot is beperkt tot

goed 700 pagina's, die veelal werden geschreven tussen de oorlogen. Vele daarvan bevatten autobiografische elementen zonder te sporen met de werkelijkheid. Zijn jeugd is de inspiratie voor adolescent Karel in *Een ontgoocheling* en voor versierder Grünewald in *Villa des Roses*. Zijn lange ervaring als café-bezoeker geeft hem geloofwaardigheid als gelegenheidsgids in *Het dwaallicht*, zijn enige naoorlogse en in de canon van 2015-2020 gelauwerde werk.

Als gezinshoofd schreef Elsschot *Tsjip* en *De leeuwentemmer*, en als schoonzoon *Pensioen*. In *Lijmen* en *Het been* is hij reclameverkoper Boorman en Laarmans tegelijk, zoals Jekyll en Hyde. Lijmt hij, dan doopt hij de pen in genadeloze zelfspot. Faalt hij, dan schrijft hij met schaamteloze introspectie. Een aparte plaats in het oeuvre van Elsschot – maar daarom niet minder lezenswaard – bekleden *De verlossing* en *Het tankschip*.

Ik ben een eigenzinnige fan van *Tsjip* omdat de auteur, op een absoluut hoogtepunt van zijn kunnen, het ontroerende thema van grootvader en kleinzoon bespeelt met fijne humor die het haalt van bijtende ironie of superieur cynisme. Minder huiselijke zielen zou ik Elsschots eersteling *Villa des Roses* aanbevelen. Daarin wordt een ar-

chetypische strijd tussen goed en kwaad doorweven met weergaloze karaktertekeningen van kleurrijke kostgangers in een Parijs' pension. Bij elke herlezing schrijnt de novelle wat dieper, ook indien de lezer Elsschots wervaren als jongvolwassene niet kent.

Voor *Kaas* daarentegen is een inkijk in de middelbare leeftijd van Elsschot aangewezen. Ook in die novelle schraapt de auteur immers de bodem van zijn ziel schoon. Hoewel de lezer Laarmans al van reputatie kent uit ander werk van Elsschot, blijft *Kaas* een vreemde eend. Het lijkt wel of Elsschot al zijn bekende karakters voor een keer-tje hun échte plaats wilde geven. De vrouw van Laarmans komt sterk uit de hoek, al doet ze dat met de bescheidenheid die past bij zijn ijdelheid. Broer en kinderen Laarmans tonen niets dan loyaliteit. Zijn vroegere collega's zijn bekommerd om hun zieke werkmakker, in tegenstelling tot advocaat Van Schoonbeke en zijn rijke vrienden die aandacht afmeten aan status.

Was Elsschot een fatalist, hij volgde van jongs af trouw zijn lotsbestemming: zijn tragedie delen in een onnavolgbaar trefzekere stijl

Maar ook de reclame en de verkoop ervan worden op hun plaats gezet. Boorman krijgt een onbeduidend bijrolletje. En de kaas zelf? Die staat voor de reclame, zei Elsschot in een interview, het had even goed vis kunnen zijn, die stinkt ook.

STIJLDRIFT

Niet de verbeelding, maar het eigen dagelijkse leven was het materiaal waarmee Elsschot aan de slag ging. Concrete plaats en tijd hadden verder geen belang. En ook taal en stijl zelf zijn honderd jaar later nog altijd niet geda-teerd. "Hoofdzaak is", schrijft Elsschot in zijn inleiding op *Kaas*, "dat men iets te hanteren krijgt waarop men zijn stijl-drift botvieren kan." Uit de hoogste stijlspanning wordt, steeds volgens Elsschot, de tragiek geboren, de intensiteit: "Alles in 's mensen lotsbestemming is tragisch." Elsschot is een absolute meester in het reveleren van het tragische in het alledaagse.

Elsschot liet Menno ter Braak en Jan Greshoff geloven dat *Kaas* zijn walging van publiciteit weergeeft, of dat het een – weliswaar tragische – stijlloefening "over niets" is. Het gaat dan niet over "de vent", de persoonlijkheid achter het boek, maar over "de vorm" – een tegenstelling die teruggaat op een discussie over het wezen van literatuur tijdens het interbellum (zie daarover het essay 'Elsschot en Ter Braak: hoe *Kaas* zijn definitieve vorm kreeg' van Thomas Heerma van Voss).

Laarmans had in de openingszin van *Kaas* "grote dingen" aangekondigd, maar is opgelucht eens hij daarin aan het einde zonder schade is mislukt. Verandering valt er bij hem niet te bespeuren. Kon hij zich bij de aanhef geen houding geven aan het sterfbed van zijn moeder, eindigt ook het slot op een valse noot, want bij het graf van zijn moeder kan hij zelfs geen bloementuil uitpakt krijgen. Er kijkt immers een vrouw van op afstand toe.

Een klein drama voltrekt zich voor wie er de novelle *Een ontgoocheling* bijneemt. Daarin vertoont leerjongen Karel al het struisvogelgedrag waarvan ook eerste klerk Laarmans te lijden heeft. Karel gaat na een stommiteit letterlijk lopen van zijn werkplek om nooit meer terug te keren, zoals Laarmans letterlijk niet thuis geeft als zijn opdrachtgever aanbelt om rekenschap te vragen. Zeker, Laarmans heeft de kaas koel bewaard, terwijl Karelte de cognossem-

3 vragen aan Koen Geens

Welke fragmenten raken jou in het bijzonder?

De laatste zin uit de inleiding op *Kaas*: "In kunst mag niet geprobeerd worden. Probeer niet te schelden als gij niet toornig zijt, niet te schreien als uw ziel droog staat, niet te juichen zolang gij niet vol zijt van vreugde. Men kan proberen een brood te bakken, maar men probeert geen schepping. Men probeert ook niet te baren. Waar zwangerschap bestaat volgt het baren vanzelf, te gepasten tijde."

Het gewetensonderzoek van Laarmans ten aanzien van zijn kinderen: "Een vader moet immers iets uit één stuk zijn. Of hij burgemeester is, boekmaker, klerk of losse werkmán, dat komt er minder op aan. Maar iemand die begint met jarenlang zijn plicht te doen, en die dan ineens en ongevraagd een operette gaat spelen als ik met die kaas, is dat nog wel een vader?"

Welk ander boek uit de canon zou je willen aanraden?

De liederen van mystica Hadewijch, omdat die hoofse, maar ook religieuze lyriek de prachtigste teksten over liefde bevat: "Eer men de Liefde met volle dienst voldoet, geraakt men dikwijls van streek. Men meent alles te zullen verliezen en het is louter winst. Dit zal men ervaren als men zich hoegenaamd niet spaart, maar zich geheel in Liefde geeft." (34ste lied)

Welk boek mis je in de canon?

De kleine Rudolf van Aart van der Leeuw (1876-1931). In neo-romantische stijl beschrijft Van der Leeuw de innerlijke wereld van een kleine hoogsensitieve man die stil droomt van een warme vrouw en fijne kinderen die. Hij voelt zich erg minderwaardig door wat hij als een ernstige lichamelijke beperking ervaart. Van een eenzaam bestaan over een slecht huwelijk uit mededogen komt het geleidelijk tot zijn emancipatie. Een zeldzaam fijngevoelig boek over een tedere man en de vrouw die hem tot leven wekt.

ten had verloren. Maar er is geen voor-uitgang in zijn persoonlijkheid.

Er is meer. In de inleiding op *Kaas* geeft Elsschot ook aan: "Vanaf de aanhef, want een boek is een lied, moeten het oog houden op het slotakkoord, waarvan iets door het hele verhaal moet worden verweven, als het leitmotiv door een symfonie." Heeft Elsschot het slot, de grafscène, en de aanhef, de doodsstrijd, vooraf geschreven? Alvast staan ze los van de rest van de tekst.

ELSSCHOT IS LITERATUUR

Volgens de overlevering barstte Elsschot in snikken uit toen hij bij het voorlezen van *Kaas* aan zijn literaire vrienden aan de grafscène toekwam (Vic van de Reijt schrijft daarover in *Elsschot: leven en werk van Alfons De Ridder*). Toch opmerkelijk bij een loutere stijlloefening. Elsschots verdriet in *Kaas* was onvoldragen rouw zoals in het gedicht 'Spijt' uit diezelfde periode: "dat ik haar voorbijgegaan / of een steen had daar gestaan ... / pakt die beide handen beet / dient het wijf dat moeder heet". *Kaas* is een literaire wiedergutmachung met zijn moeder, maar ook met de zakenpartners die hij beenhard had gedumpt. De rebelse De Ridder had de gedweeë Laarmans nodig om spijt in proza om te zetten.

Niet het commercieel talent hebben De Ridder en Laarmans gemeen, wel dat ze – nog – niet kunnen veranderen, dat op voorhand beseffen en het nadien nog toegeven ook. In vier gevoelige moedergedichten beleed de erg jonge Elsschot zijn liefde voor haar, profeterend over hoe ze zou dementeren of sterven: "Ik heb gedroomd o moeder / dat gij op sterven laagt / ... Toen wist ik dat 'k u nimmer / nog iets vergelden kon". Het doet denken aan zijn lijdzaamheid in het bekende gedicht 'Het huwelijk', waarin hij voorzegt hoe pijnlijk hij zou omgaan met de veroudering van zijn partner en zichzelf: "Maar doodslaan deed hij (haar) niet, want tussen droom en daad ..."

Was Elsschot een fatalist, hij volgde van jongs af trouw zijn lotsbestemming: zijn tragedie delen met zijn lezers in een onnavolgbaar trefzekere stijl. Dat te 'moeten' doen noemde hij in het slotakkoord van *Tsjip* "een vermaledijde heerlijkheid".

Elsschot wist dat veel wind voor geld wordt verkocht. Dat deed hij namelijk zelf met de reclame, die ook als metafoor kon gelden voor het geschrijf dat soms voor literatuur wordt versleten. Maar Elsschot zelf is literatuur. Ik zette mijn tanden in Elsschot als tiener en herkauw hem nog altijd als grootvader. O ja, Elsschot – en Laarmans – veranderde toch nog toen hij grootvader werd van Tsjip – in het echte leven dr. Jan Maniewski, in mei dit jaar overleden. Voor het tweeluik *Tsjip én De leeuwentemmer* kunt u de sleutel van *Kaas* hanteren: lees eerst aandachtig inleiding en slot, dan pas de roman.

Raadpleeg de volledige canonlijst via www.litterairecanon.be